

REZYUME. Ushbu maqolada umummilliy qadiriylatlarni keng targ'ib qilish bo'yicha olib borilayotgan tashabbuslar haqida, ularning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va o'rgatishning yangi metodlarini yaratish, yosh avlodga umummilliy qadiriylatlarning qadr-qimmatini tushintirish va asrab-avaylashga o'rgatish yuzasidan metodik tavsiyalar beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются проводимые инициативы по широкому продвижению общенациональных ценностей, значимость каждой из них в воспитании молодежи, а также создание новых методов обучения этим ценностям. Также уделяется внимание вопросам разъяснения молодому поколению сущности и значимости общенациональных ценностей, их бережного отношения и сохранения.

SUMMARY. This article discusses the initiatives being carried out to widely promote national values, the importance of each value in the upbringing of youth, and the development of new methods for teaching these values. It also focuses on explaining the significance of national values to the younger generation and teaching them to cherish and preserve these values.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI

A.K.Bazarbaeva – *assistent o'qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: kognitiv qobiliyat, didaktik ta'minoti, metodlar, keys, dialog, interfaol, kreativ fikrlash, kommunikativ qobiliyat, kompetensiya.

Ключевые слова: когнитивная способность, дидактическое обеспечение, методы, кейс, диалог, интерактивный, креативное мышление, коммуникативная способность, компетенция.

Key words: cognitive ability, didactic support, methods, Case study, dialogue, interactive, creative thinking, communicative ability, competence.

Kirish. Bo'lajak tarbiyachilarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning didaktik ta'minoti - bu talabalarning aqliy rivojlanishiga turtki beruvchi ta'lim metodlari va metodikalarini o'z ichiga oladi. Bo'lajak tarbiyachilarda kognitiv qobiliyatlar talabalarning olgan bilimlarini mustahkamlab, xulosa chiqarish, diqqat-e'tiborini bir joyga to'plash, muammolarni hal qilish, ma'lumotlarni eslab qolish va fikrlash kabi aqliy jarayonlar bilan bog'liq. Bu qobiliyatlarni rivojlantirishda pedagoglarning roli katta bo'lib, ular ta'lim va tarbiya berishda maxsus didaktik vositalar va metodlardan foydalanishlari kerak [1].

Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni va mohiyati, ularning pedagogik faoliyatida zamonaviy talablarga mos ravishda, aqliy va ijodiy faollikni oshirishga, muammolarni hal qilishda to'g'ri qarorlar qabul qilishga yo'naltirilgan jarayondir. Kognitiv qobiliyatlar, insonning bilimlarni qabul qilish, ishlash, o'rganish, qayta ishlash, shunidek, turli vaziyatlarda aqliy faollik ko'rsatish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Kognitiv qobiliyatlar - tarbiyachilar uchun muhim bo'lgan asosiy qobiliyatlardir. Bu qobiliyatlar tarbiyachilarga o'z pedagogik vazifalarini samarali bajarishga yordam beradi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning mohiyati, asosan, tarbiyachilarning pedagogik ishlash qobiliyatlarini takomillashtirishga, ularning faolligini va ijodiy salohiyatini oshirishga qaratilgan. Bu mohiyat, tarbiyachilarning intellektual faoliyatining yuqori darajada bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi [2]. Kognitiv qobiliyatlar rivojlangan tarbiyachi, tarbiyalanuvchilarning psixologik holatlarini tushunishga va ularga individual yondashuvlarni ishlatishga ega bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar va ishlanmalar sohaga katta e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar, asosan, pedagogika, psixologiya va ta'lim metodologiyasini, talabalarning intellektual salohiyati, aniq fikrlash, muammo yechish qobiliyatlari va ijodiy harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlarini olib borgan olimlardan Sh.Alimov oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha bir nechta tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlari asosan aniq fanlar ta'limiga va talabalarning analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

J.Hasanboyev tadqiqotlari talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim metodlarini qo'llashga qaratilgan. Uning ishlanmalari zamonaviy o'qitish texnologiyalari va metodologiyalariga yo'naltirilgan. X.To'raqulova talabalarning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning tadqiqotlari ta'limdagi innovatsiyalar va kognitiv psixologiyaga asoslangan. O.Hasanboyeva esa maktabgacha ta'limda talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar olib bormoqda, M.Haydarov talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish va ta'limdagi zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan [3].

Bu olimlar va ularning ishlanmalari talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan muhim tadqiqotlar sifatida ahamiyatga ega bo'lib, ularning ishi O'zbekistondagi ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiruvchi didaktik ta'minotning asosiy turlari:

1. Ta'lim materiallari. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun turli maqsadlarga asoslangan o'quv materiallari, o'quv qo'llanmalari, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar va o'yinlar muhim ahamiyatga ega.

2. Ta'lim metodlari. Keys usulida o'qitish, dialog usulida o'qitish, interfaol o'yinlar, kreativ fikrlashga yo'naltirilgan metodlar kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda samarali bo'ladi.

3. Muammolarni hal qilish. Ta'lim va tarbiya jarayonida muammoga asoslangan metodlar va shaxsiy tajribalarga asoslangan misollar bilan ishlash kognitiv qobiliyatlarni mustahkamlashga yordam beradi.

4. Tarbiyachiga qo'yiladigan talablar. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun talabalarga turtki beruvchi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerak. Ular har bir bolaning yoshiga mos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi, bolalarning qiziqishini oshirishi, yangi bilimlarni o'zlashtirish va teran fikrlashga yo'naltirishi kerak. Tarbiyachiga qo'yiladigan talablar bolalarni mamlakatimizga foydasi tegadigan inson, jismoniy, ma'naviy va intellektual rivojlanishiga ko'maklashish maqsadida tarbiyalash.

5. Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda tarbiyachi maktabgacha ta'lim yoki pedagogika sohasida oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lishi, bolalar bilan ishlash usullari, ta'lim va tarbiya metodlarini yaxshi bilishi, maktabgacha ta'lim standartlari va metodik qo'llanmalar bilan tanish bo'lishi, yangi texnologiyalarni, masalan, multimedia, interfaol platformalardan foydalana olishi muhim ahamiyatga ega.

Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda didaktik ta'minot muhim ahamiyatga ega. Quyida asosiy yo'nalishlar berilgan:

1. Kasbiy-metodik tayyorgarlikni takomillashtirish.

Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini yaxshilash uchun yangi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu jarayonda "4+2" dasturidan foydalanish orqali talabalarining kasbiy mahoratini oshirish mumkin.

2. Ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish. Bo'lajak tarbiyachilarning ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish uchun mustaqil fikrlaydigan va ijodiy qobiliyatga ega talabalar o'rtasidagi suhbatlar asosida pedagogik faoliyatni amalga oshirish tavsiya etiladi.

3. Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish bosqichlari.

Kelajakda bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usullar talabalarining innovatsion fikrlashi va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

4. Kognitiv qabul qilish kompetensiyasini shakllantirish.

Bo'lajak tarbiyachilarda kasbiy bilimlarni kognitiv faollik asosida o'zlashtirish kompetensiyasini shakllantirish uchun tajriba-sinov ishlarini tashkil etish metodikasini qo'llash tavsiya etiladi. Bu usul talabalarining erkin fikrlashini va bilimlarni chuqur o'zlashtirishini ta'minlaydi.

5. Tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish.

Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish uchun ilmiy munozara, dolzarb muammoni tahlil qilish va innovatsion loyiha kabi interfaol metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullar talabalarining nostandart fikrlashi va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu metodikalarni qo'llash orqali bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini samarali rivojlantirish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash mumkin [4].

Akmeologik yondashuv shaxsning oldiga maqsad qilgan ishlarining eng yuqori rivojlanish nuqtasiga erishishi. Ushbu yondashuv doirasida bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda rag'batlantiruvchi metodlar orqali rivojlantiriladi, xususan:

- Emotsional-axloqiy;
- Bilishga oid o'yinlar;

- O'quv tahlillari;
- Kelajakni bashorat qilish;
- O'quv loyihalari.

Bu usullar talabalarining mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

2. Ma'lumotlarni bog'lovchi texnologiyalar (MBT).

MBT bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. MBTdan foydalanish orqali talabalarining muloqot ko'nikmalari va ma'lumotlarni samarali yetkazish qobiliyati oshadi.

Bo'lajak tarbiyachilarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasi – bu talabalarining aqliy faoliyatini shakllantirish, ularning fikrlash, yodlash, diqqat, xotira va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan ta'lim va tarbiya usullari majmuidir. Kognitiv qobiliyatlar talabalarining aqliy jarayonlarini, xususan, ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi [5].

Mazkur metodika talabalarda keng dunyoqarash va teran fikrlashni shakllantirishga, ularning muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining asosiy tamoyillari:

Psixologik-pedagogik jihatdan individual yondashuv: Har bir talabaning qiziqishi, shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish. Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, talabalarining individual ehtiyojlariga mos o'qitish metodlarini qo'llash.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish natijalari:

Diqqat	Talabalarining diqqatini jamlash va uni sog'lom tarzda saqlash.
Eslab qolish qobiliyati	Ta'lim jarayonida har bir talabaning yodlash va bilimlarni o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish.
Mantiqiy fikrlash	Muammolarni to'g'ri va samarali yechish uchun mantiqiy xulosalar chiqarish.
Tanqidiy fikrlash	Talabalarining qaror qabul qilishda ijodiy va keng qamrovli yondashuvini shakllantirish.

Xulosa. Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasi talabalarining aqliy jarayonlari va fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodika talabalarining mantiqiy va keng dunyoqarashdan fikrlash, yodlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularning ijodiy faoliyatini rag'batlantiradi. Pedagoglarning roli – talabalarga turli pedagogik metodlar orqali kognitiv qobiliyatlarining rivojlanishiga ko'maklashish.

Kreativ yondashuvlar. Kreativ yondashuvlar talabalarining loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirishda qo'llaniladi. Bu usullar individuallashtirish, tabaqallashtirish, o'z-o'zini faollashtirish va shaxsiy portfolioni boyitish orqali amalga oshiriladi.

Mobil ilovalar va onlayn platformalar. Talabalarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan mobil ilovalar va onlayn platformalar bo'lajak murabbiylar uchun ham foydali bo'lishi mumkin. Bu texnologiyalarni qayta tiklash orqali bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Bazarbaeva A.K. The principle of anthropocentrism of pedagogical culture in the development of cognitive abilities of child educators. // Science and Education in Karakalpakstan. ISSN 2181-9203 №4/1 (44) 2024.376-379-b.
2. Bazarbaeva A.K. Bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi. // «Fan va jamiyat», 2023, №3. 8-10-b.
3. Hasanboyev J., To'raqulova X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'ot. – Toshkent: «Fan», 2008. 153-b.
4. Шукин Г.И. Талабаларнинг когнитив кизиқишларини шакллантиришнинг педагогик муаммолари. Дарслик. – Москва: «Педагогика», 2008. 296-б.
5. Климбери Л.В., Ядрова Н.В., Нуржанова Р.М. Талабаларнинг когнитив фаоллигини шакллантиришга замонавий юндашулар. // «Fan va ta'limning zamonauiy muammolari», 2017, 6-сон.

REZYUME. Maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kognitiv qobiliyatlari - bu tarbiyachining ta'limga bo'lgan munosibati, berilgan ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash qobiliyatlarini, ijodiy va tanqidiy fikr yuritishni o'z ichiga olgan. Bu qobiliyatlarini rivojlantirish, bo'lajak tarbiyachilarning malakasini oshirish va ularning tashkilotlarida samarali ishlashi uchun katta ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ. В статье утверждается, что когнитивные способности будущих воспитателей включают в себя отношение воспитателя к образованию, способность воспринимать и обрабатывать предоставленную информацию, творческое и критическое мышление. Это имеет большое значение для развития их способностей, повышения квалификации будущих воспитателей и эффективной работы в их организациях.

SUMMARY. In the article, it proves the cognitive abilities of future educators include the educator's attitude towards learning, the ability to receive and process given information, creative and critical thinking. This is of great importance for the development of their abilities, improving the qualifications of future educators, and their effective work in organizations.

MAKTABGACHA YOSHDAgi BOLALARDA NUTQ BUZILISHLARINI TUZATISH JARAYONIDA LOGORITMIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

J.A.Bekmanova – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

A.J.Tajimuratov – stajyor o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: Logoritmika, logopediya, imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar, psixik rivojlanishida kechikish, nutq, texnologiya, korreksiya, logoped, maxsus usullar.

Ключевые слова: Логоритмика, логопедия, дошкольники с ограниченными возможностями, задержка психического развития, речь, технология.

Key words: Logorhythmics, speech therapy, preschool children with disabilities, delayed mental development, speech, technology.

Kirish. Hozirgi davrda bolalik muammolariga oid har qanday masalani muhokama qilar ekanmiz, hammamiz farzandlarimizni sog'lom, baxtli, tengdoshlari va atrofdagilar bilan erkin muloqot qila oladigan insonlar sifatida ko'rishni istaymiz. Bu ayniqsa, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun og'ir kechadi, chunki so'nggi yillarda bu toifadagi bolalar soni sezilarli darajada ortmoqda.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalar orasida nutq buzilishlari keskin oshgan. Ushbu buzilishlarning sabablari orasida: markaziy asab tizimi tug'ma patologiyasi bilan tug'ilgan bolalar sonining ko'pligi, psixik yuklamalar, ekologik muhitning yomonlashuvi hamda ota-onalarning pedagogik jihatdan tayyorgarligining yetarli emasligi alohida o'rin tutadi. Shu bois, bolalar uchun yanada samarali va ularni qiziqitira oladigan nutq tuzatish shakllarini izlab topish zarur. Shunday vositalardan biri – bu logopedik ritmika, ya'ni **logoritmika** bo'lib, u bolalar salomatligini mustahkamlash, saqlab qolish hamda turli nutq buzilishlarini bartaraf etishga qaratilgan korreksion faoliyatni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar taxlili va metodlar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, nutq buzilishlari har xil darajada bolalarning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning jismoniy va aqliy rivojlanishiga ham taalluqlidir. Nutq maktabgacha yoshdagi bolaning harakat faolligi bilan bevosita bog'liq. Umumiy va nutqiy motorika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik I.P.Pavlov, A.A.Leontev,

A.R.Luriyalar tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilgan va tasdiqlangan.

Logoritmika – bu musiqiy, harakatli va so'zli mashqlar, topshiriqlar, o'yinlar tizimi bo'lib, ular korreksion, ta'limiy va sog'lomlashtiruvchi maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Logoritmikaning asosiy maqsadi:

- bolalarning so'z boyligini oshirish;
- bog'liq nutq va faol kognitiv faoliyatni rivojlantirish;
- atrof-muhitdagi obyekt va hodisalarga nisbatan hissiy sezuvchanlikni tarbiyalash;
- musiqa, adabiyot va tasviriy san'at asarlariga qiziqish uyg'otish.

Logoritmika, musiqa va ritmika – bular bolalar bog'chasidagi bolaga kompleks ta'sir o'tkazuvchi faoliyat turlaridir. Ular bolaning **“o'zini ifodalash mexanizmini”** ishga tushira oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zini ifodalash deganda – ular ijodiy faoliyatda mustaqillik namoyon eta olishlari tushuniladi [1:20-21].

Ushbu uch faoliyat turini nima birlashtiradi va nimasi bilan farqlanadi?

- **Logoritmika** – bolalarning nutqini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, u korreksion pedagogika yo'nalishida chuqur ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, bolani har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa o'zini ifoda etish qobiliyatini oshirish salohiyatiga ega.